

مقاله مروری

شناسایی عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی: مطالعه‌ای فراترکیب

زهرا قموشی^۱، جواد پورکریمی^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی دانشگاه تهران
۲. استادیار مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی دانشگاه تهران

*رأباناامه نویسنده مسئول: jpkarimi@ut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۲۰ شهریور ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۸ اسفند ۱۴۰۰

چکیده

هدف پژوهش حاضر، ارائه چارچوب نظام‌مند از عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی می‌باشد. روش پژوهش، کیفی و از نوع فراترکیب می‌باشد و برای گردآوری داده‌ها از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. جامعه مورد مطالعه، کلیه منابع علمی مرتبط با موضوع عوامل موثر بر تحول حکمرانی آموزش عالی (بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ همچنین ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۰) می‌باشد. در نتیجه، ۲ بعد اصلی الزامات داخلی و الزامات خارجی تحول حکمرانی آموزش عالی شناسایی شد که هر یک دربردارنده مؤلفه‌هایی است. الزامات خارجی شامل تحولات حاکمیتی از جمله تحولات جهانی شدن و تحولات قدرت و سیاست، تحولات زیرساختی از جمله تحولات اقتصادی، تحولات در عرصه مدیریتی، تحولات نرم‌افزاری از جمله تحولات اجتماعی، تحولات فناوری و تحولات طبیعت شامل تحولات اقلیمی است. الزامات داخلی نیز شامل ۲ عامل درون سیستمی (چالش‌های درون دانشگاهی، استقلال دانشگاهی، توسعه کمی و کیفی آموزش عالی) و برون سیستمی آموزش عالی (مشارکت ذی‌نفعان و تحولات اجتماعی) می‌باشد.

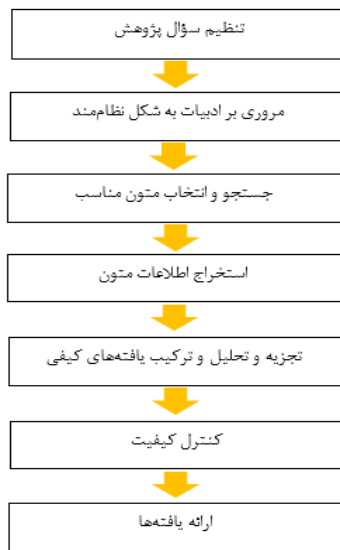
واژگان کلیدی: آموزش عالی، حکمرانی آموزش عالی، تحولات حکمرانی آموزش عالی، فراترکیب.

مقدمه

دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به عنوان شاخص‌ترین نهاد علمی که به پرورش انسان‌ها اهتمام می‌ورزد، موتور محرکه و مغز متفکر جامعه بوده و سکندار حرکت به سمت توسعه پایدار می‌باشد. بر همین اساس، برخی مواجهه آموزش عالی با تغییرات زیاد در محیط داخلی و خارجی طی دهه‌های گذشته و لزوم پاسخ به چالش‌های در حال ظهوری نظیر افزایش تقاضا برای آموزش عالی، کاهش حمایت مالی دولتی، پیشرفت سریع تکنولوژی، تغییرات جمعیتی، منسوخ شدن برنامه‌های دانشگاهی و نیاز برای رقابت با مدل‌های نوین آموزش عالی را تحت شرایطی که ماهیت یک دانشگاه جامع سنتی حفظ گردد، مطرح نموده‌اند (اکبری و همکاران، ۱۳۹۵). تغییر جهانی به سمت اقتصادها و جوامع دانش بنیان، دانش را در مرکز سیاست عمومی قرار داده و آموزش عالی را به سرعت به یک عرصه سیاستگذاری عمومی تبدیل کرده است. به موازات مواجهه و آگاهی جوامع از چالش‌های بزرگی همچون تغییرات آب و هوایی، پیر شدن جمعیت و اهمیت یافتن امنیت غذایی انتظار سیاست‌گذاران از نظام‌های آموزش و پژوهش عالی برای ارائه راه‌حل‌های غلبه بر این چالش‌ها بیشتر شده است و آموزش عالی از جهات مختلف برای سایر حوزه‌های سیاستگذاری در جهت ارائه راه حل نیز اهمیت یافته است. در واقع آموزش عالی به بخش جدایی‌ناپذیر گفتمان‌های سایر حوزه‌های سیاستگذاری تبدیل شده است (صباغیان، ۱۳۹۸).

از سوی دیگر، امروزه فشارهای محیطی و اعمال حاکمیت خوب در سطح جامعه موجب شده که دانشگاه نیز با ایجاد کمیته‌های راهبردی، به منظور تسهیل فرایند تصمیم‌گیری و واکنش مناسب در برابر تغییرات محیطی در اولویت قرار دهد؛ زیرا مهم‌ترین تفاوت دانشگاه با سایر سازمان‌ها تفاوت در نوع حکمرانی و اداره کردن آن است (عبداللهی و موسوی امیری، ۱۳۹۶). از آنجایی که حکمرانی یکی از مهم‌ترین جنبه‌های آموزش عالی است و تاثیر زیادی بر فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی دارد، به طور قابل ملاحظه‌ای تحت تاثیر این تغییرات قرار گرفته است و در بسیاری از کشورها حکمرانی آموزش عالی به یکی از اولویت‌های اصلی تبدیل شده است (هوانگ، ۲۰۱۸؛ به نقل از داداش کریمی و همکاران، ۱۳۹۷). با ظهور جامعه دانشی و استراتژی‌های توسعه اقتصاد دانش پایه، تغییراتی در ماموریت و تلاش‌های گوناگونی در راستای اصلاحات کارویژه‌های دانشگاه‌های پیشرو صورت گرفت. بر این اساس، این دانشگاه‌ها، به صورت فزاینده‌ای در معرض دیدگاه‌های رقابتی از اینکه نظام آموزش عالی چگونه باید حکمرانی شود، قرار گرفتند (طرقی بیدآبادی، ۱۳۹۸). عوامل مختلفی همچون عمومی شدن آموزش عالی و مشارکت تعداد بیشتری از مردم در عرصه آموزش عالی موجب شده که انتظار سیاستگذاران از نظام‌های آموزش و پژوهش عالی برای ارائه راه‌حل‌های غلبه بر این چالش‌ها بیشتر شود. تحقق چنین انتظاری مستلزم تحول در نظام آموزش عالی و همساز کردن آن با نیازهای عینی جوامع است (صباغیان، ۱۳۹۸). با توجه به نقش آموزش عالی در بالندگی علمی و اثرگذاری آن بر مهم‌ترین سرمایه‌های یک کشور؛ همچنین تحقق اهداف و چشم‌انداز جوامع، نظام آموزش عالی همواره نیازمند تحول است. در این شرایط اگر آموزش عالی می‌خواهد از تغییرات عظیم و سریع محیطی عقب نماند و کارآمدی خود را از دست ندهد، بایستی در خود و نظام‌های حاکمیتی تغییراتی هدفمند ایجاد نماید. تغییر و تحول، امری است که در هر پدیده‌ای بنا به دلایلی ضرورت پیدا می‌کند؛ آموزش عالی جوامع نیز از این امر مستثنی نبوده؛ در طول سالیان متمادی با توجه به شرایط حاکم بر جوامع و در پاسخ به نیازهای اجتماعی، اقتصادی و آموزشی دچار تغییرات اساسی شده است. تاثیرپذیری دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی از آن شرایط، طیف وسیعی از تحولات اساسی در هویت، رسالت و کارکرد، چشم‌اندازها و ماموریت‌ها و نظام حاکمیتی و حکمرانی را منجر شده است. از همین رو پژوهش حاضر به دنبال شناسایی عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی است.

روش پژوهش

شکل ۱- مراحل پیاده‌سازی

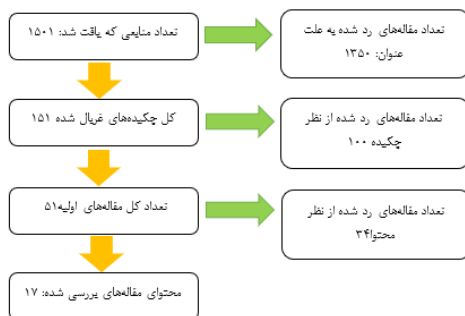
فراترکیب (منبع: باروسو و ساندلوسکی؛
به نقل از کمالی، ۱۳۹۶: ۷۲۸)

روش پژوهش حاضر کیفی و از نوع فراترکیب^۱ می‌باشد. فراترکیب برای سنتز و ترکیب یافته‌های مطالعات کیفی با هدف ارائه تفسیر جدیدی از پدیده انجام می‌شود. به عبارت دیگر فراترکیب تفسیر یکپارچه یافته‌های به دست آمده از مطالعات کیفی است که در آن تمام داده‌های حاصل از هر یک از مطالعات کیفی، تفسیر شده و با هم ترکیب می‌شوند و در نهایت تصویری کلی از پدیده‌ها ارائه می‌دهد (نجفی و همکاران، ۱۳۹۲). در این پژوهش، از مدل هفت مرحله‌ای باروسو و ساندلوسکی^۲ (کمالی، ۱۳۹۶) به صورت شکل (۱) استفاده شد:

۱- تنظیم سؤال پژوهش: برای تنظیم سؤال پژوهش از پارامترهای مختلفی مانند: جامعه مورد مطالعه، چه چیزی، چه موقع و چگونگی روش استفاده می‌شود. در این پژوهش، سؤال زیر مورد کنکاش قرار گرفت: چه عواملی در تحولات حکمرانی آموزش عالی موثراند؟

۲- مروری بر ادبیات به شکل نظام‌مند: در این مرحله، محققان جستجوی نظام‌مند خود را بر مقالات منتشر شده در مجلات مختلف داخلی و خارجی متمرکز کردند و واژگان کلیدی مرتبط را انتخاب کردند. در جستجوی اولیه واژه‌های حکمرانی، حکمرانی آموزش عالی، حکمرانی دانشگاهی، تحول در حکمرانی آموزش عالی،

عوامل موثر بر حکمرانی آموزش عالی به عنوان کلیدواژه‌های جستجو در پایگاه‌های اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۳، نورمگز^۴، مگیران^۵، پرتال جامع علوم انسانی^۶، کتابخانه و پایان‌نامه‌های دانشگاه تهران^۷، گنج بتا^۸ و پایگاه خارجی همچون Proquest, Elsevier, Scholar.google در ۲۰ سال اخیر (منابع داخلی^۹ بین سال‌های ۱۴۰۰-۱۳۹۰؛ منابع خارجی بین سال‌های ۲۰۲۰-۲۰۰۰) انجام شد.

شکل ۲- فرایند بازمینی

(منبع: باروسو و ساندلوسکی؛ به نقل از قمشوی، ۱۳۹۹)

۳- جستجو و انتخاب متون مناسب: در این گام، محققان در هر بازمینی تعدادی از مقالات را رد کردند. در پژوهش حاضر، فرایند بازمینی به صورت خلاصه در شکل (۲) آورده شده است.

بعد از بررسی تناسب مقالات مستخرج با پارامترهای مورد نظر، در قدم بعدی باید کیفیت روش شناختی تحقیقات را ارزیابی نمود. هدف از این مرحله شناسایی و حذف مقاله‌هایی است که یافته‌های آنان قابل اعتماد نیستند. در بررسی‌های به عمل آمده، برخی از آنها علی‌رغم داشتن عنوان حکمرانی چون در جامعه‌ای خارج از آموزش عالی انجام شده بودند، از این رو در فرایند ارزیابی، حذف شدند و در نهایت تعداد

1 - Meta-Synthesis
2 - Barroso & Sandelowski
3 - www.sid.ir
4 - www.noormags.ir
5 - www.magiran.com
6 - www.ensani.ir
7 - www.library.ut.ac.ir
8 - www.ganj-beta.irandoc.ac.ir

۹ - موضوع حکمرانی آموزش عالی؛ در ایران در پایگاه داده‌های داخلی این حوزه؛ مربوط به ۱۰ سال اخیر یافت شد.

مقاله برای تجزیه و تحلیل اطلاعات که دقیقاً در راستای هدف پژوهش می‌باشد، باقی ماندند.

۴- استخراج اطلاعات متون: در سراسر فراترکیب، پژوهشگر به طور پیوسته مقالات منتخب را به منظور دستیابی به یافته‌ها و طبقه‌بندی مؤلفه‌ها، چندین بار مرور می‌کند. در پژوهش حاضر، اطلاعات مقالات بدین صورت دسته‌بندی شده است: نام محقق و دیگران، سال انتشار مقاله و مؤلفه‌هایی که در مقالات مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

۵- تجزیه و تحلیل و ترکیب یافته‌های کیفی: در طول تجزیه و تحلیل، پژوهشگر کدهایی را از مطالعات پیشین اتخاذ کرد که در راستای هدف پژوهش بود، بنابراین به مواردی که خارج از هدف پژوهش بود، نپرداخته است. بعد از شناسایی کدهای عوامل موثر بر تحولات حکمرانی، آن‌ها را در مقوله‌هایی دسته‌بندی نمودند که مجموعه یکسری از کدها، یک مفهوم کلی‌تر را می‌رساند و به همین منوال تمامی کدهای مستخرج در طبقات انتزاعی‌تر دسته‌بندی شدند.

۶- کنترل کیفیت: در روش فراترکیب محققان رویه‌های زیر را برای حفظ کیفیت در مطالعه خود در نظر می‌گیرند: - در سراسر تحقیق، محققان تلاش می‌کنند برای کیفیت بخشی به یافته‌های پژوهش حاضر توضیحات روشن و واضح از اقدامات انجام شده در هر گام ارائه نمایند؛ ۱. محققان هر دو راهکار جستجوی الکترونیک و دستی را در چندین مرتبه جستجو به کار می‌برند تا مقالات مربوط را پیدا کنند؛ ۲. پژوهشگران از روش‌های کنترل کیفیت در مطالعات کیفی استفاده نموده‌اند.

۷- ارائه یافته‌ها: در این مرحله از روش فراترکیب، یافته‌های حاصل از مراحل قبل ارائه می‌شوند. ۱۶ مقاله انتخاب شده از سوی پژوهشگران به دقت مورد بررسی قرار گرفت و اطلاعات مورد نیاز بر اساس هدف اصلی این مقاله که شناسایی عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی شناسایی شد. بعد از بررسی‌های مکرر توسط تیم تحقیق عوامل موثر بر تحولات حکمرانی در تعدادی مولفه اصلی، تعدادی مولفه فرعی دسته‌بندی شدند.

یافته‌ها

در جدول ۱ طبقه‌بندی عوامل موثر بر تحولات حکمرانی قابل مشاهده می‌باشد.

جدول ۱- طبقه‌بندی عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی

مقوله اصلی	مقوله ۲	مقوله ۱	منبع	مفاهیم
انواع تحولات حکمرانی	تحولات حکمرانی	تحولات جهانی شدن	R5.R3.R1 R13.R11.R6 R17.R15	نیروهای جهانی‌سازی خارج از کنترل حاکمیت
				نقش سازمان‌های بین‌المللی (صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی، سازمان تجارت جهانی)
				رقابت‌های ناشی از بین‌المللی و جهانی شدن دانشگاه‌ها
		تحولات قدرت و سیاست		افزایش ارتباط با نهادهای فراملی
				فشارهای نظامی و سیاسی کشورهای توسعه یافته به کشورهای جهان سوم
				زوال قدرت سیاسی کشورها
	تحولات زیرساختی	تحولات اقتصادی	R3.R2.R1 R8.R7.R6.R5 R17.R9.	تغییر ماهیت اقتصادی جهانی
				رکود اقتصادی جوامع
				کاهش منابع عمومی
				تشدید رقابت‌های اقتصادی
				برهم خوردن قوانین و مقررات تنظیم بازار
				تلاش‌هایی برای غلبه بر پیامدهای بحران اقتصادی
				استقبال ملل از نظریات بازارگرا

مقاله اصلی	مقاله ۲	مقاله ۱	منبع	مفاهیم			
الزامات داخلی	تحولات نهادی	تحولات در عرصه مدیریتی	R17.R7.R3.R2	مطرح شدن اقتصاد دانش بنیان			
				مطرح شدن نسل دانشگاه کارآفرین			
				نقش دانشگاه در توسعه اقتصادی - منطقه‌ای			
				مطرح شدن رویکردهای نوین مدیریت عمومی			
				مدیریت مسئولیت‌محور			
				مطرح شدن اهمیت پاسخگویی			
				مطرح شدن اهمیت شفافیت			
				افزایش کارایی			
				مطرح شدن افزایش همکاری و تعاملات			
				مقاومت در برابر نظارت و کنترل بر عملکرد نظام‌های دانشگاهی			
	تحولات نهادی	تحولات اجتماعی	R6.R3.R2.R1 R17	کهن‌سالی جوامع			
				چالش‌های اجتماعی			
				سرمایه انسانی			
				افزایش نرخ بیکاری کشورها			
				سرمایه هویتی			
				ملاحظات اخلاقی			
	تحولات طبیعت	تحولات فناوری	R1	نوآوری‌های تکنولوژیکی و فناوری			
				تغییرات آب و هوایی			
				عوامل درون سیستمی	چالش‌های درون دانشگاه‌ها	R4.R12.R10 R17	فقدان سازوکار تضمین کیفیت واقعی
							تقابل بین تفکر عدم استقلال با کنترل متمرکز دولتی
با تمرکز زدایی و مقررات زدایی آموزش عالی							
کمبود منابع مالی و بودجه‌ای آموزش عالی							
عوامل درون سیستمی	استقلال دانشگاهی	R16, R11, R3 R17	افزایش دانش‌آموختگان بیکار				
			اعطا اصلاحات استقلال نهادی به دانشگاه‌ها				
			تغییر رویکرد شوراهای دانشگاهی از کنترل‌کنندگی صرف به نهادهای مشورتی				
			مشارکت کارکنان، اساتید و دانشجویان در تصمیم‌گیری				
			عوامل درون سیستمی	توسعه کمی و کیفی آموزش عالی	R2.R14.R4.R15 R17.R11, R7.R3	گسترش کمی دانشگاه‌ها	
						اصلاح و تغییر قوانین و مقررات	
						تامین زیرساخت‌ها و فراهم آوردن امکانات و فضا	
						اصلاح سازوکارهای تامین مالی آموزش عالی	
						افزایش مقیاس و محدوده پژوهش‌های دانشگاهی	
						تجاری‌سازی و کاربردی نمودن تحقیقات دانشگاهی	
عوامل درون سیستمی	مشارکت ذی‌نفعان خارجی	R3.R13.R16.R11	افزایش ارتباط با جامعه				
			دخالت ذی‌نفعان خارجی				
			در امور داخلی دانشگاه‌ها				
			تغییر در تقسیم صلاحیت و توزیع مسئولیت‌ها بین دولت و موسسات آموزش عالی				
			افزایش تقاضا برای تناسب و ارتباط مدارک دانشگاهی با نیازهای بازار کار				
			مشارکت نهادهای دولتی و خصوصی				
مشارکت تجاری با بازار و صنعت							

مقاله اصلی	مقاله ۲	مقاله ۱	منبع	مفاهیم
		تحولات اجتماعی	R11.R2.R6	بالا رفتن انتظارات شهروندان
				بهبود نگرش جامعه
				فرهنگ جامعه
				توسعه اقتصادی - اجتماعی
				رشد و بالندگی جامعه
			R15	تغییرات فلسفی، جهان‌بینی و ایدئولوژیکی در ساحت‌های مختلف زندگی در سطح جهان

بر اساس جدول ۱، عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی در دو بُعد اصلی ارائه شده است:

الف) الزامات خارجی

الزامات خارجی که سطح کلان تحولات حکمرانی آموزش عالی است، اشاره به تحولاتی در سطح حاکمیتی، زیرساختی، نرم‌افزاری و طبیعتی رخ داده است و نظام آموزش عالی جوامع و کشورها تحت تاثیر آن قرار گرفته و منجر به تغییر در پارادایم و ایدئولوژی، مأموریت و رسالت دانشگاه‌ها، تغییر در ساختار، فرایندها و مناسبات دانشگاه‌ها، هویت و کارکردهای دانشگاه شده است و امروزه حکمرانان آموزش عالی در پی بازاندیشی و بازتعریف پدیده آموزش عالی و نحوه حکمرانی و اداره امور دانشگاه‌ها برآمده‌اند.

الف) تحولات حاکمیتی: این دسته اشاره به تحولات در مناسبات سیاسی جوامع و ملل در سطح جهانی و بین‌المللی است که در ذیل به تحولات این دسته اشاره شده است:

- **تحولات جهانی شدن:** نیروهای جهانی‌سازی خارج از کنترل حاکمیت، نقش سازمان‌های بین‌المللی (صندوق بین‌المللی پول، بانک جهانی، سازمان تجارت جهانی)، رقابت‌های ناشی از بین‌المللی و جهانی شدن دانشگاه‌ها، افزایش ارتباط با نهادهای فراملی
- **تحولات سیاست و قدرت:** فشارهای نظامی و سیاسی کشورهای توسعه یافته به کشورهای جهان سوم، زوال قدرت سیاسی کشورها

ب) تحولات زیرساختی:

- **تحولات اقتصادی:** تغییر ماهیت اقتصادی جهانی، رکود اقتصادی جوامع، کاهش منابع عمومی، تشدید رقابت‌های اقتصادی، برهم خوردن قوانین و مقررات تنظیم بازار، تلاش‌هایی برای غلبه بر پیامدهای بحران اقتصادی، استقبال ملل از نظریات بازارگرا، مطرح شدن اقتصاد دانش‌بنیان، مطرح شدن نسل دانشگاه کارآفرین، نقش دانشگاه در توسعه اقتصادی - منطقه‌ای
- **تحولات در عرصه مدیریتی:** مطرح شدن رویکردهای نوین مدیریت عمومی، مدیریت مسئولیت‌محور، مطرح شدن اهمیت پاسخگویی، مطرح شدن اهمیت شفافیت، افزایش کارایی، مطرح شدن افزایش همکاری و تعاملات، مقاومت در برابر نظارت و کنترل بر عملکرد نظام‌های دانشگاهی

ج) تحولات نرم افزاری:

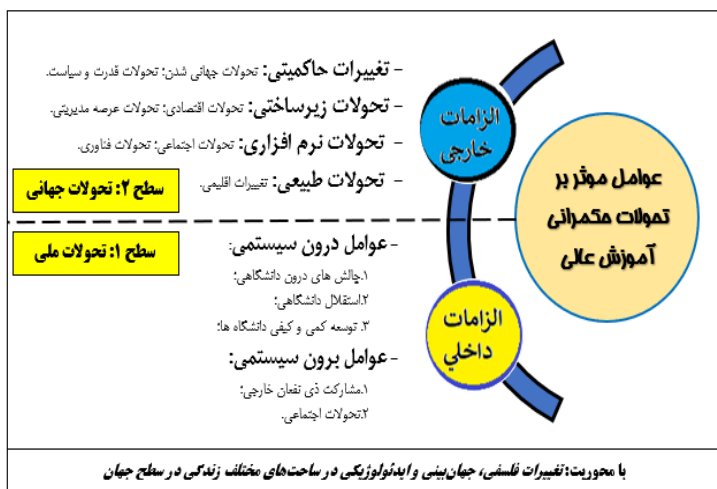
- **تحولات اجتماعی:** کهن سالی جوامع، چالش‌های اجتماعی، سرمایه انسانی، افزایش نرخ بیکاری کشورها، سرمایه هویتی، ملاحظات اخلاقی
- **تحولات فناوری:** نوآوری‌های تکنولوژیکی و فناوری

د) **تحولات طبیعت:** این دسته نیز اشاره به تحولات در عناصر موجود در طبیعت دارد که بدیهی‌ترین مصداق آن امروزه تغییرات اقلیمی و آب و هوایی است.

ب) الزامات داخلی

الزامات داخلی تحولات حکمرانی آموزش عالی، اشاره به تغییرات و تحولاتی در ابعاد درون سیستمی و برون سیستمی آموزش عالی جوامع دارد که در سطح خرد و در محدوده کشورها به تناسب بافت فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی داخل کشورها رخ می‌دهد که دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی جوامع تحت تاثیر آن‌ها قرار گرفته و منجر به تغییر در روندهای حکمرانی و سیاستگذاری آموزش عالی شده است.

الف) **عوامل درون سیستمی:** عوامل درون سیستمی اشاره به تحولاتی که در درون دانشگاه‌ها و در سطح دانشگاهی رخ داده است: - چالش‌های درون دانشگاهی - استقلال دانشگاهی - توسعه کمی و کیفی آموزش عالی

شکل ۱- مدل مفهومی پژوهش.

ب) **عوامل برون سیستمی:** عوامل برون سیستمی اشاره به تحولاتی که در بیرون از سیستم آموزش عالی و در ارتباط با جامعه، بازار و صنعت، نظام حاکمیتی کشورها رخ داده است: - مشارکت ذی‌نفعان و - تحولات اجتماعی.

لازم به ذکر است نکته حائز اهمیت این که همان‌گونه که در شکل (۱) نشان داده شده است، کلیه عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی؛ متأثر از تغییرات فلسفی، پارادایمی و ایدئولوژی در ساحت‌های مختلف زندگی در سطح جهان می‌باشد. به عبارتی تغییرات فلسفی حاکم بر سایر ابعاد زندگی است و منجر به تحولات در آنها می‌شود. بنابراین در تحلیل تحولات حکمرانی آموزش عالی، نباید تاثیر آن را از نظر دور داشت. در نهایت، مدل پژوهش به شکل ۳ ترسیم شد.

بحث

حکمرانی یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین جنبه‌های نظام آموزش عالی است و تاثیر زیادی بر کلیه فعالیت‌ها دارد و به طور آشکاری تحت تاثیر تغییرات شگرف آموزش عالی قرار گرفته است که از دهه ۱۹۸۰ آغاز شده است (هوانگ، ۲۰۱۸؛ به نقل از کوثری و احمدی، ۱۳۹۹). سخن گفتن از مفهوم حکمرانی در نظام‌های آموزشی چند نکته را آشکار می‌کند: اول اینکه نظام‌های آموزشی و اصلاح آنها توسط یک بازیگر مسلط مثل دولت و کارکنان اجرایی آن شکل نمی‌گیرد، بلکه بازیگران دیگری هم در

شکل‌گیری یک نظام آموزشی دخیل هستند. یکی دیگر از ویژگی‌های چشم‌انداز حکمرانی این است که نظام‌های اجتماعی پیچیده همچون نظام‌های آموزشی باید به عنوان یک پدیده چندسطحی مورد توجه قرار گیرد. این مفهوم این را می‌رساند که همه بازیگران دخیل در فرایند حکمرانی به یک نحو با هم تعامل ندارند. علت آن است که منطبق مداخله بازیگران یک سطح با منطبق مداخله بازیگران سطح دیگر ممکن است تفاوت اساسی داشته باشد. بر این اساس در امر توسعه و تحول نظام‌های آموزشی رویکرد چندسطحی توجه‌ها را به مسائل هماهنگی فرامرزی بین سطوح مختلف نظام معطوف می‌کند که مهم‌ترین مسئله در توسعه نظام است (آلتریچتر، ۲۰۱۵؛ به نقل از صباغیان، ۱۳۹۸). از همین رو محققان با نگاه چندسطحی به مفهوم تحولات حکمرانی آموزش عالی پرداخته‌اند. مفهوم حکمرانی آموزش عالی طی دهه‌های اخیر، دچار تحولات اساسی شده است. خاستگاه تحولات مذکور، به پویایی و چالش‌های فراروی آموزش عالی باز می‌گردد. پژوهشگران چالش‌های مختلفی را در حوزه آموزش عالی مدنظر قرار داده‌اند که بر نحوه حکمرانی و مدیریت دانشگاه‌ها تأثیرات عمیقی برجای گذاشته است و در عموم موارد موجب تحرک دانشگاه به گزینش رویکردهای حکمرانی بازارمحور و شبه تجاری و فاصله گرفتن از رویکرد دولت‌محور مرسوم داشته است. در ادامه به عواملی که منجر به تغییرات در عرصه حکمرانی آموزش عالی گشته و تغییرات بنیادی در نحوه حکمرانی دانشگاه‌ها از حالت‌های سنتی به رویکردهای کارآفرینانه به منظور انطباق با محیط رقابتی عصر کنونی شده است؛ اشاره می‌شود:

بر اساس یافته‌های پژوهش، کلیدی‌ترین عامل تحولات؛ تغییرات فلسفی، پارادایمی و ایدئولوژیکی است که کلیه ساحت‌های زندگی بشر از آن تأثیر پذیرفته و مبنای مناسبات زندگی خود را براساس آن تحولات طرح‌ریزی کرده‌اند. از این رو تحولات حکمرانی آموزش عالی نیز از این قانده مستثنی نبوده و بلکه تحت تأثیر آن قرار گرفته است. بنابراین انتظار سیاستگذاران از نظام‌های آموزش و پژوهش عالی برای ارائه راه‌حل‌های غلبه بر این چالش‌ها بیشتر شده است و آموزش عالی از جهات مختلف برای سایر حوزه‌های سیاستگذاری نیز اهمیت یافته است. در واقع آموزش عالی در سراسر جهان به طور روزافزون تحت فشار قرار گرفته تا راه‌حل‌های سیاستگذارانه به سایر عرصه‌های سیاستگذاری عمومی جوامع ارائه دهد. به عنوان نمونه‌ای از تأثیر تغییرات پارادایمی بر تحولات حکمرانی آموزش عالی، پورکریمی (۱۳۹۸) در پیشگفتار ترجمه کتاب حکمرانی معرفت‌شناسانه در آموزش عالی بیان می‌کند که امروزه دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی و مراکز پژوهشی به سمت رویکردی استقلال‌طلبانه و خودمختاری حرکت کرده و دخالت‌های دولت‌ها را بر نمی‌تابند، دولت‌ها هم بر اساس همین تغییر پارادایمی، نگاه خود را از «دخالت در امور جزئی» به سمت «نظارت بر امور کلان» معطوف کرده‌اند (کمپیل و کارایانیس، ۲۰۱۳). بر اساس یافته‌های پژوهش، دو بُعد اصلی الزامات داخلی که بیانگر سطح خرد تحلیل و بُعد الزامات خارجی که بیانگر سطح کلان پدیده تحولات حکمرانی آموزش عالی است؛ توجه نمود. موسسات داخلی آموزش عالی به صورت فزاینده‌ای در معرض دیدگاه‌های رقابتی از این که نظام‌های آموزش عالی و موسسات آموزش عالی چگونه باید حکمرانی شوند، قرار گرفته‌اند. به عنوان نتیجه‌ای از فشارهای فراملی و ضرورت‌های داخلی، نظام‌های ملی از حکمرانی آموزش عالی تغییر شکل داده شده، متحول شده و مدرنیزه شده است. این تغییرات پارادایمی جدید برای مدیران دانشگاه‌ها مطرح کرده است. کندی (۲۰۰۳) نیز در پژوهش خود با عنوان حکمرانی آموزش عالی به عنوان یک مسئله کلیدی در قرن ۲۱ به این نتیجه دست یافت که حکمرانی در حال حاضر مسئله کلیدی، نه تنها برای موسسات آموزش عالی بلکه برای کل جامعه است. نحوه مدیریت سازمان‌ها، جهت‌هایی که آن‌ها در پیش گرفته‌اند و ارزش‌هایی که آنها دارند، سیگنال‌هایی را در مورد به این ترتیب تغییرات قابل توجهی شروع شد. مهم‌ترین این تغییرات مربوط به نحوه برخورد دانشگاه‌ها توسط دولت‌ها بود. به طور خاص، نقش دانشگاه‌ها در کمک به اقتصاد ملی مورد توجه قرار گرفت (کوثری و احمدی، ۱۳۹۹). اینکه الگوی حکمرانی آموزش عالی مطلوب کدام است؟ تنها وابسته به دخالت و یا عدم دخالت عوامل بیرونی نیست؛ بلکه نهاد دانشگاه به عنوان مجری سیاست‌های آموزش عالی ممکن است منشا تحولات نبوده و به جای کاهش بحران‌ها و مسائل اجتماعی بر آنها بیفزاید و این نشانه بدی از نوع حکمرانی آموزش عالی و حتی عدم توافق در مورد مفهوم علم و دانشگاه است (طرقی بیدآبادی، ۱۳۹۸). الزامات خارجی تحولات حکمرانی آموزش عالی، اشاره به تغییرات و تحولاتی در ابعاد جهانی‌شدن، اقتصادی، سیاست و قدرت، مدیریتی، اجتماعی، فناوری و اقلیمی که در سطح جهان رخ داده است و نظام آموزش عالی جوامع و کشورها تحت تأثیر آن قرار گرفته و منجر به تغییر در پارادایم و

ایدئولوژی، ماموریت و رسالت دانشگاه‌ها، تغییر در ساختار، فرایندها و مناسبات دانشگاه‌ها، هویت و کارکردهای دانشگاه شده است و امروزه حکمرانان آموزش عالی در پی بازناندیشی و بازتعریف پدیده آموزش عالی و نحوه حکمرانی و اداره امور دانشگاه‌ها برآمده‌اند. حریریان توکلی و همکاران (۱۳۹۷) نیز بر این باور است که رکود اقتصادی و کاهش منابع در بخش عمومی، اولین و مهم‌ترین عامل توجه به تغییرات در حکمرانی است. این عامل باعث شده که تغییرات در آموزش عالی برای ایجاد پایداری اقتصادی در این بخش جهت‌گیری اقتصادی پیدا کند. بسیاری از تغییرات بنیادین در آموزش عالی ریشه اقتصادی و تمایل موسسه‌ها به ذخیره‌سازی منابع دارد. توسعه‌ها و تغییراتی مانند جهانی‌سازی، بین‌المللی‌سازی و اروپایی شدن از طریق ظهور قدرت‌های فراملی و نقش‌آفرینان صحنه آموزش عالی، دومین عامل موثر در تحولات نوع حکمرانی آموزش عالی است. الزامات داخلی تحولات حکمرانی آموزش عالی، اشاره به تغییرات و تحولاتی در ابعاد درون سیستمی و برون سیستمی آموزش عالی جوامع دارد که در سطح خرد و در محدوده کشورها به تناسب بافت فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی داخل کشورها رخ می‌دهد که دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی جوامع تحت تاثیر آن‌ها قرار گرفته و منجر به تغییر در روندهای حکمرانی و سیاستگذاری آموزش عالی شده است. عوامل برون سیستمی در اینجا مشتمل بر ایفای نقش بازیگران و سیاستگذاران بیرونی دانشگاه و تاثیر آنها بر روی دانشگاه‌ها است. از طرف دیگر، عوامل درون سیستمی دانشگاه به واسطه نقش‌ها و مسئولیت‌ها و اقتدار اعضای و عناصر درون دانشگاه شناخته می‌شود. داداش کریمی و همکاران (۱۳۹۷) نیز بر این باور است که حکمرانی آموزش عالی بر قوانین و سازوکارهایی تاکید دارد که از طریق آنها ذینفعان متعدد آموزش عالی بر روی تصمیمات اتخاذ شده تاثیر می‌گذارند. به عبارت دیگر، با توجه به دستاوردهای عظیم در آموزش عالی، برخی از جنبه‌های سازمانی بیشتر مورد توجه قرار گرفته و برخی از ابعاد مهم دانشگاهی مغفول مانده و به فراموشی سپرده شده است. از همین رو ذینفعان دانشگاه‌ها در جهت تحقق حقوق خود، موضوع حکمرانی را مطرح کرده و موجبات تحولات در عرصه حکمرانی آموزش عالی شده است (داداش کریمی و همکاران، ۱۳۹۷). مرور تاریخ و سیر تحولات نظام دانشگاهی در یک قرن اخیر، همه نشان از ضرورت تغییر و تحولات نظام دانشگاهی و انطباق فعال آن با شرایط محیطی و جامعه دارد. بی‌توجهی به ضرورت، روند و پیامدهای تغییر می‌تواند برای نظام دانشگاهی، جامعه و پایداری توسعه دانشگاه و توسعه پایدار ملی زیانبار باشد. بنابراین، یکی از محورهای کلیدی بحث درباره نظام آموزش عالی و نهاد دانشگاه، مسئله مسئولیت‌پذیری و پاسخگویی در قبال نیازهای متنوع سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناوری و زیست محیطی است که تحقق این کارکرد صرفاً منوط به درجه انطباق و سازگاری آموزش عالی و نهاد دانشگاه با محیط علمی و اجتماعی است. به باور مهدی (۱۳۹۴)، دانشگاهی که فاقد قدرت سازگاری با هنجارها و سازوکارهای علمی و اجتماعی است چگونه می‌تواند در مواجهه با نیازها و مسائل محیطی پاسخگو و مسئله‌گشا باشد. از منظر کیفیت دانشگاه‌های گذشته قادر به تامین و تضمین کیفیت در ابعاد فردی، شایستگی و اجتماعی نبوده و لازمه آموزش عالی کیفی، تحول در نهاد دانشگاه در رویارویی با محیط و مسائل و نیازهای مبتلا به جامعه و نظام‌های پیرامونی است. این همه دگرگونی، دولت و مدیریت فرایندها، ساختارها و ارزش‌های حکمرانی و اداره امور عمومی را در همه جا به چالش می‌طلبد. نیاز به ظرفیت‌سازی، بهبود و نوآوری در خط‌مشی و مدیریت در صورتی که دولت‌ها بخواهند با چالش‌های جهانی شدن مواجه شوند و آن را مهار کنند، از هر زمان دیگر ضروری‌تر به نظر می‌رسد. نظر به همه عوامل گفته شده، تغییرات بنیادی در نحوه حکمرانی دانشگاه‌ها و تغییر از حالت‌های سنتی به رویکردهای کارآفرینانه به منظور انطباق با محیط رقابتی عصر کنونی ایجاد شده است. پیامد این تحولات شامل، پاسخگویی، رقابت‌پذیری، تحرک‌پذیری، بین‌المللی شدن، شبکه‌ای شدن و تخصصی شدن دانشگاه ظهور و بروز یافته است.

توصیه‌های سیاستی

- پیشنهاد می‌شود محققان بیشتری وارد عرصه مطالعاتی در حوزه حکمرانی آموزش عالی شوند، چرا که سیاستگذاران حاکمیتی ملل مختلف، برای حل چالش‌های جوامع خود از دانشگاه‌ها، طلب کمک می‌کنند تا مراکز علمی و پژوهشی راه‌حل‌هایی را پیش روی آنان قرار دهند.

- محققان و سیاست‌گذاران در تحلیل تحولات حکمرانی آموزش عالی نگاه چندسطحی داشته و به همه ابعاد آن به صورت سیستمی و شبکه به هم پیوسته توجه نمایند.

- با فهم عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی، تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران حکومتی جوامع در برابر این عوامل منفعل نبوده و با آینده پژوهی و سیاست پژوهی تحولات پیرامون خود را پیش‌بینی و قابلیت‌هایی را برای مقابله با عوامل مخرب و حسن استفاده از عوامل سازنده کسب نمایند.

- باتوجه به طرح کلی اندیشه اسلامی در جامعه ایران و پیگیری استقرار دانشگاه تمدن‌ساز اسلامی، می‌توان در این تحولات کنشگری فعالانه داشت و زمینه‌ساز عوامل موثر بر تحولات حکمرانی آموزش عالی تمدن‌ساز بود.

منابع

- ۱- اکبری، احمد؛ دهیمن، جواد و دهنوی، مریم. (۱۳۹۵). نقش سیاست‌های آموزش عالی در تحقق برنامه‌های توسعه پایدار. مطالعات مدیریت و حسابداری، ۲(۳)، ۵۴-۷۳.
- ۲- امیری فرح‌آبادی، جعفر. (۱۳۹۸). تحول حکمرانی دانشگاهی ضرورتی مغفول در تحقق بهینه خدمات تجاری‌سازی پارک‌های علم و فناوری. پژوهش‌های معاصر در علوم و تحقیقات، ۳۱(۳)، ۱۶-۳۲. (کد R3)
- ۳- پورکریمی، جواد. (۱۳۹۸). سمینار حکمرانی در آموزش عالی. دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران. (کد R2)
- ۴- حریریان توکلی، الهام؛ حمیدی‌فر، فاطمه و شیرزاد کبریا، بهارک. (۱۳۹۷). بررسی مدل‌های تحلیل حکمرانی در نظام‌های آموزش عالی جهان. دومین کنفرانس حکمرانی و سیاست‌گذار. (کد R5)
- ۵- خاشعی، وحید و هرندی، عطاءاله. (۱۳۹۳). تبیین ابعاد حکمرانی معالی مبتنی بر سیره حکومتی امام علی (ع): تلفیق رویکرد اجتهادی و تحلیل محتوا. پژوهش‌های علم و دین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۵(۲)، ۸۵-۱۱۰. (کد R6)
- ۶- داداش کریمی، یحیی؛ میرسپاسی، ناصر و نجف‌بیگی، رضا. (۱۳۹۷). بررسی سیر تحول نظریات حکمرانی در نظام آموزش عالی و دانشگاه‌ها جهت ارتقا بهره‌وری. نوآوری‌های مدیریت آموزشی، ۱۴(۱)، ۷-۲۶. (کد R4)
- ۸- داداش کریمی، یحیی؛ میرسپاسی، ناصر و نجف‌بیگی، رضا. (۱۳۹۷). طراحی مدل حکمرانی در آموزش عالی کشور. مدیریت سازمان‌های دولتی، ۷(۳)، ۱۲-۲۷.
- ۹- صباغیان، علی. (۱۳۹۸). الزامات و پیامدهای تحول حکمرانی آموزش عالی در اروپا. سیاست‌گذاری عمومی، ۵(۲)، ۲۲۹-۲۴۷. (کد R1)
- ۱۰- طرقي بیدآبادی، جعفر. (۱۳۹۸). حکمرانی آموزش عالی؛ دیدگاه‌ها و راه‌کارها. تهران: انتشارات گوهر گویا.
- ۱۱- عبدالمهدی، بیژن و موسوی امیر، سیده طیبه. (۱۳۹۶). واکاوی نقش اخلاق حرفه‌ای در حکمرانی دانشگاهی. صنعت و دانشگاه، ۱۰(۳۵)، ۷۴-۸۶.
- ۱۲- قموشی، زهرا؛ پورکریمی، جواد و عزتی، میترا. (۱۳۹۹). شایستگی‌های اخلاقی مدیران دانشگاهی: مطالعه‌ای فراترکیب. راهبرد فرهنگ، انتشار آنلاین.
- ۱۳- کمالی، یحیی. (۱۳۹۶). روش‌شناسی فراترکیب و کاربرد آن در سیاست‌گذاری عمومی. سیاست، ۳(۴۷)، ۷۲۱-۷۳۶.
- ۱۴- کمپیل، دیوید و کارایانینس، الیاس. (۲۰۱۳). حکمرانی معرفت‌شناسانه در آموزش عالی (ارتقای کیفیت دانشگاه‌ها در راستای توسعه). ترجمه: جواد پورکریمی و امین هماینی دمیرچی. تهران: موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی.
- ۱۵- کوثری، سحر و احمدی، حسن. (۱۳۹۹). تحلیل حکمرانی درونی و بیرونی نظام آموزش عالی ایران. مدیریت سازمان‌های دولتی، ۸(۴)، ۱۲۵-۱۴۴.
- ۱۶- مهدی، رضا. (۱۳۹۴). آینده‌شناسی آموزش عالی: راهبردها و پیامدهای سازگاری دانشگاه با محیط و جامعه. فرایند مدیریت و توسعه، ۲۸(۱).
- ۱۷- نجفی، فرشته؛ منجذبی، فاطمه و نیک‌پیما، نسرين. (۱۳۹۲). متاستنز تحقیقات کیفی در پرستاری: یک مطالعه مروری. تحقیقات کیفی در علوم سلامت، ۴(۲)، ۳۲۰-۳۳۵.
- ۱۸- یوسفی، هادی؛ علم‌الهدی، جمیله؛ خورسندی طاسکوه، علی و ذاکر صالحی، غلامرضا. (۱۴۰۰). استخراج عوامل محرک اصلاحات در حکمرانی نظام‌های آموزش عالی اروپایی؛ رهیافت‌هایی برای ایران. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۱۱(۳۹)، ۲۵۰-۲۷۵.

- 19- Austin, I., & Jones, G. A. (2018). Emerging trends in higher education governance: Reflecting on performance, accountability and transparency. In Research Handbook on Quality, Performance and Accountability in Higher Education. Edward Elgar Publishing. (code R7)
- 20- Chan, D. K. (2007). Global agenda, local responses: changing education governance in Hong Kong's higher education. Globalisation, Societies and Education, 5(1), 109-124. (code R13)
- 21- Dao, K. V. (2015). Key challenges in the reform of governance, quality assurance, and finance in Vietnamese higher education—a case study. Studies in higher education, 40(5), 745-760. (code R10)
- 22- Dobbins, M. (2017). Exploring higher education governance in Poland and Romania: Re-convergence after divergence?. European Educational Research Journal, 16(5), 684-704. (code R9)
- 23- Dobbins, M., & Knill, C. (2014). Higher education governance and policy change in Western Europe: International challenges to historical institutions. Springer.

- 24- Fumasoli, T. (2015). Multi-level governance in higher education research. In *The Palgrave international handbook of higher education policy and governance* (pp. 76-94). Palgrave Macmillan, London. (code R11)
- 25- Gornitzka, A. & Maassen, P. (2011). National policies concerning the economic role of higher education. *Higher Education Policy*, 13(3), 225– 230. (code R12)
- 26- Jongbloed, B., Vossensteyn, H., van Vught, F., & Westerheijden, D. F. (2018). Transparency in higher education: The emergence of a new perspective on higher education governance. In *European higher education area: The impact of past and future policies* (pp. 441-454). Springer, Cham.
- 27- Maassen, P. (2000). The changing roles of stakeholders in Dutch university governance. *European journal of education*, 35(4), 449-464. (code R16)
- 28- Mok, J. K. H. (2002). From nationalization to marketization: Changing governance in Taiwan's higher-education system. *Governance*, 15(2), 137-159. (code R14)
- 29- Mok, J. K., & Lo, E. H. (2002). Marketisation and the changing governance in higher education: A comparative study. *Higher Education Management and Policy*, 14(1), 51-82. (code R15)
- 30- Mok, K. H., & Han, X. (2017). Higher education governance and policy in China: managing decentralization and transnationalism. *Policy and Society*, 36(1), 34-48. (code R8)